

4. előadás

Függvények

Horváth Márton

BME, Matematika Intézet, Geometria Tanszék

2021. szeptember 20.

Monotonitás

Az $f: \mathbb{R} \rightarrow \mathbb{R}$ vagy $f: D_f \rightarrow \mathbb{R}$ ($D_f \subseteq \mathbb{R}$) függvény

- ▶ **monoton nő**, ha $x_1 < x_2 \Rightarrow f(x_1) \leq f(x_2)$.
- ▶ **szigorúan monoton nő**, ha $x_1 < x_2 \Rightarrow f(x_1) < f(x_2)$.
- ▶ **monoton csökken**, ha $x_1 < x_2 \Rightarrow f(x_1) \geq f(x_2)$.
- ▶ **szigorúan monoton csökken**, ha $x_1 < x_2 \Rightarrow f(x_1) > f(x_2)$.
- ▶ **monoton**, ha $f(x)$ monoton nő vagy monoton csökken.
- ▶ **szigorúan monoton**, ha $f(x)$ szigorúan monoton nő vagy szigorúan monoton csökken.

Példák:

$f(x) = x$ szigorúan monoton nő.

$g(x) = x^2$ szigorúan monoton csökken $(-\infty, 0]$ -n és szigorúan monoton nő $[0, +\infty)$ -n, de $\mathbb{R}$ -en nem monoton.

$h(x) = [x]$ monoton nő, de nem szigorúan monoton nő.

$i(x) = 2$ monoton nő és monoton csökken.

Ha egy függvény monoton nő és monoton csökken, akkor konstans függvény.

Korlátosság

Az $f: D_f \rightarrow \mathbb{R}$ ($D_f \subseteq \mathbb{R}$) függvény

- ▶ **alulról korlátos**, ha van olyan $k \in \mathbb{R}$, hogy $f(x) \geq k$ minden $x \in D_f$ esetén (k alsó korlát). $\rightsquigarrow$ legnagyobb alsó korlát
- ▶ **felülről korlátos**, ha van olyan $K \in \mathbb{R}$, hogy $f(x) \leq K$ minden $x \in D_f$ esetén (K felső korlát). $\rightsquigarrow$ legkisebb felső korlát
- ▶ **korlátos**, ha alulról és felülről korlátos, azaz van olyan $K \in \mathbb{R}$, hogy $|f(x)| \leq K$ minden $x \in D_f$ esetén.

Példák:

$f(x) = |x|$ alulról korlátos, legnagyobb alsó korlát a 0, de felülről nem korlátos, így nem is korlátos.

$g(x) = \sin x$ alulról korlátos, legnagyobb alsó korlát -1 , felülről korlátos, legkisebb felső korlát a 1, így korlátos is.

Periodicitás

Az $f: D_f \rightarrow \mathbb{R}$ ($D_f \subseteq \mathbb{R}$) függvény **periodikus**, ha létezik $d \neq 0$ úgy, hogy $x \in D_f$ esetén $x \pm d \in D_f$ és $f(x + d) = f(x)$ (d szerint periodikus).

Ha egy függvény d szerint periodikus, akkor kd szerint is periodikus ($k \in \mathbb{Z} \setminus \{0\}$).

A legkisebb pozitív periódus a **főperiódus** (ha van).

Egy példa, amikor nincs: Dirichlet-függvény:

$$f(x) = \begin{cases} 0, & \text{ha } x \text{ irracionális} \\ 1, & \text{ha } x \text{ racionális} \end{cases}$$

Példák:

$\sin x$, $\cos x$ 2π szerint periodikus

$\operatorname{tg} x$ π szerint periodikus

$\{x\}$ törtrész függvény 1 szerint periodikus

Paritás

Az $f: D_f \rightarrow \mathbb{R}$ ($D_f \subseteq \mathbb{R}$) függvény

- ▶ **páros**, ha $x \in D_f$ esetén $-x \in D_f$, és $f(-x) = f(x)$.
A grafikon az y tengelyre tükrös.
- ▶ **páratlan**, ha $x \in D_f$ esetén $-x \in D_f$, és $f(-x) = -f(x)$.
A grafikon az origóra tükrös.

Példák:

$x^2, |x|, \cos x$ páros

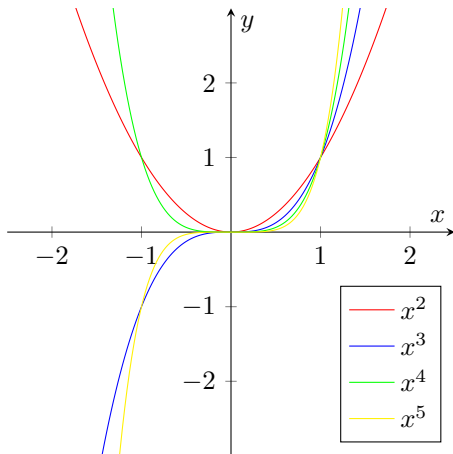
$x, x^3, \sin x$ páratlan

x^n páros, ha n páros, és páratlan, ha n páratlan

Függvénygrafikon

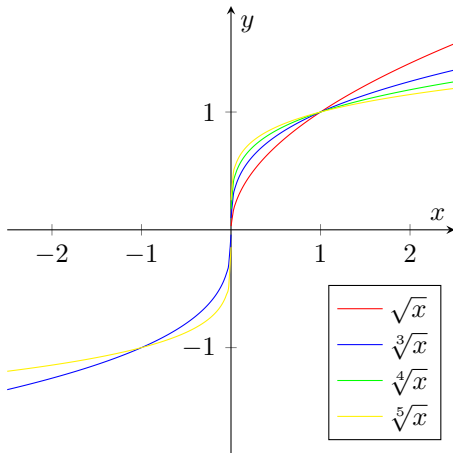
Az $f: D_f \rightarrow \mathbb{R}$ ($D_f \subseteq \mathbb{R}$) függvény grafikonja $\{(x, f(x)) \mid x \in D_f\}$.

Az x^n függvény ($n \in \mathbb{Z}_+$) grafikonja páros n esetén parabolához hasonlít, míg páratlan $n \geq 3$ esetén az x^3 grafikonjához.

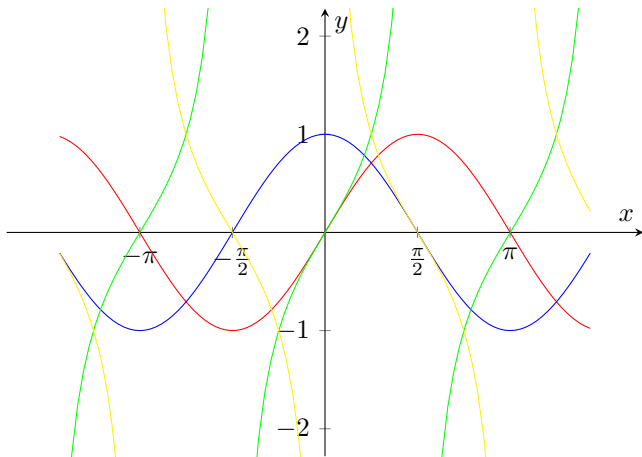
Függvénygrafikon: gyökfüggvények

Az $\sqrt[n]{x}$ függvény páros n esetén csak a nemnegatív értékekre van értelmezve.

Függvénygrafikon: szögfüggvények

A $\sin x$, $\cos x$, $\operatorname{tg} x$, $\operatorname{ctg} x$ függvények grafikonjait mindenki jól ismeri:

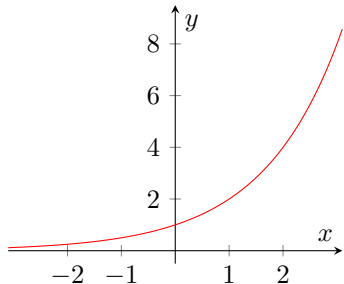

Exponenciális függvény

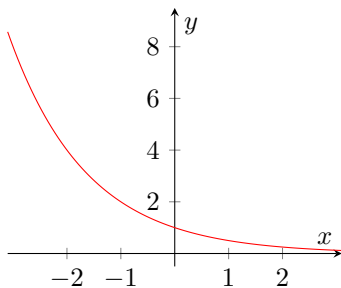
Ha $x = \frac{p}{q}$ racionális (p, q egész) és a pozitív, akkor $a^x = \sqrt[q]{a^p}$.

Ezt a függvényt „szépen” kiterjeszthetjük az összes valós számra.

$a > 1$ esetén ($a = 2$)

$0 < a < 1$ esetén ($a = \frac{1}{2}$)

Az $x \mapsto a^x$ függvényt exponenciális (hatványkitevő) függvénynek nevezzük.

Az $a = e = 2,718281828459 \dots$ esetén „az” exponenciális függvény (jelölés még: $\exp(x)$).

Exponenciális függvények azonosságai

$$a^0 = 1$$

$$a^1 = a$$

$$a^{x+y} = a^x a^y$$

$$a^{xy} = (a^x)^y$$

$$a^{-x} = \frac{1}{a^x} = \left(\frac{1}{a}\right)^x$$

$$a^x b^x = (ab)^x$$

Hiperbolikus függvények

koszinusz hiperbolikus

(hiperbolikus koszinusz)

$$\operatorname{ch} x = \frac{e^x + e^{-x}}{2}$$

páros, konvex és $\operatorname{ch} x \geq 1$,

jelölés még: $\cosh$

szinusz hiperbolikus

(hiperbolikus szinusz)

$$\operatorname{sh} x = \frac{e^x - e^{-x}}{2}$$

páratlan, monoton nő,

jelölés még: $\sinh$

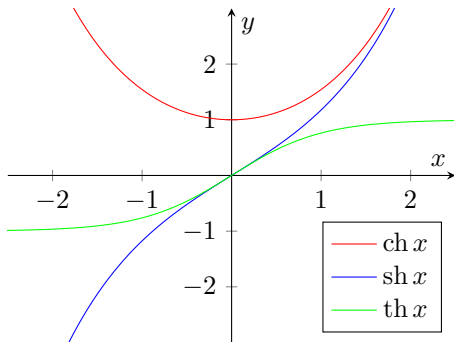
tangens hiperbolikus

(hiperbolikus tangens)

$$\operatorname{th} x = \frac{\operatorname{sh} x}{\operatorname{ch} x} = \frac{e^x - e^{-x}}{e^x + e^{-x}}$$

páratlan, monoton nő, értéke -1 és 1 között,

jelölés még: $\tanh$

Hiperbolikus függvények tulajdonságainak bizonyítása

A monotonitást és a konvexitás bizonyítására később lesznek eszközeink.

A koszinusz hiperbolikus többi tulajdonságainak bizonyítása:

A párosságot $-x$ behelyettesítésvel látjuk be:

$$\operatorname{ch}(-x) = \frac{e^{(-x)} + e^{-(-x)}}{2} = \frac{e^{-x} + e^x}{2} = \frac{e^x + e^{-x}}{2} = \operatorname{ch}(x)$$

Az alsó korlát bizonyításához a számtani és a mértani közép közti egyenlőtlenséget használjuk:

$$\operatorname{ch}(x) = \frac{e^x + e^{-x}}{2} \geq \sqrt{e^x e^{-x}} = \sqrt{e^{x-x}} = \sqrt{e^0} = \sqrt{1} = 1$$

Házi feladat a másik két függvény paritásának és a tangens hiperbolikus alsó és felső korlátjának bizonyítása.

Inverz

Az $f: D_f \rightarrow \mathbb{R}$ ($D_f \subseteq \mathbb{R}$) függvény **injektív**, ha az értékkészletének minden elemét pontosan egyszer veszi fel (pontosan egy olyan pont van az értelmezési tartományban, ahol ez a függvény értéke), azaz

$$x_1 \neq x_2 \in D_f \Rightarrow f(x_1) \neq f(x_2)$$

Az $f: D_f \rightarrow \mathbb{R}$ ($D_f \subseteq \mathbb{R}$) injektív függvény **inverze** az a f^{-1} -gyel jelölt függvény, melyre $f^{-1}(y) = x$, ha $f(x) = y$, azaz $f^{-1}(f(x)) = x$.

Az f^{-1} inverz függvény értelmezési tartománya az f függvény értékkészlete. (Az f^{-1} inverz függvény értékkészlete az f függvény értelmezési tartománya.)

Példák:

$f(x) = |x|$ nem injektív, így nincs inverze

$f(x) = x$ inverze önmaga: $f^{-1}(x) = x$

$f(x) = x^3$ inverze $f^{-1}(x) = \sqrt[3]{x}$

$f(x) = x^2$ nem injektív, de ha csak a $[0, +\infty)$ intervallumon értelmezzük, akkor injektív, és az inverze: $f^{-1}(x) = \sqrt{x}$

$f(x) = a^x$ inverze $f^{-1}(x) = \log_a(x)$

$f(x) = e^x$ inverze $f^{-1}(x) = \ln x = \log_e(x)$

A logaritmus függvény azonosságai

A logaritmus függvények értelmezési tartománya: $(0, +\infty)$.

$$\log_a(1) = 0$$

$$\log_a(a) = 1$$

$$\log_a(xy) = \log_a(x) + \log_a(y)$$

$$\log_a\left(\frac{1}{x}\right) = -\log_a(x)$$

$$\log_a\left(\frac{x}{y}\right) = \log_a(x) - \log_a(y)$$

$$\log_a(x^y) = y \cdot \log_a(x)$$

$$\log_a(x) = \frac{\log_b(x)}{\log_b(a)}$$

Függvények invertálása

Az $f(x) = 3x + 1$ függvény inverze:

$$f(x) = y$$

$$3x + 1 = y$$

$$3x = y - 1$$

$$x = \frac{y - 1}{3},$$

tehát $f^{-1}(y) = \frac{y - 1}{3}$, azaz $f^{-1}(x) = \frac{x - 1}{3}$.

Az $g(x) = \sqrt[3]{x^5 - 1}$ függvény inverze:

Függvények invertálása

Az $f(x) = 3x + 1$ függvény inverze:

$$f(x) = y$$

$$3x + 1 = y$$

$$3x = y - 1$$

$$x = \frac{y - 1}{3},$$

tehát $f^{-1}(y) = \frac{y - 1}{3}$, azaz $f^{-1}(x) = \frac{x - 1}{3}$.

Az $g(x) = \sqrt[3]{x^5 - 1}$ függvény inverze:

$$g(x) = y$$

$$\sqrt[3]{x^5 - 1} = y$$

$$x^5 - 1 = y^3$$

$$x^5 = y^3 + 1$$

$$x = \sqrt[5]{y^3 + 1},$$

tehát $g^{-1}(y) = \sqrt[5]{y^3 + 1}$, azaz $g^{-1}(x) = \sqrt[5]{x^3 + 1}$.

Színusz inverze

A $\sin x$ nem injektív:

pl. $\sin(0) = \sin(\pi) = 0$.

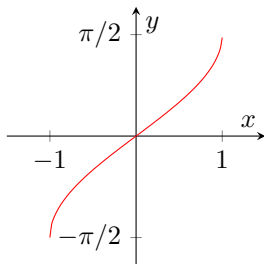
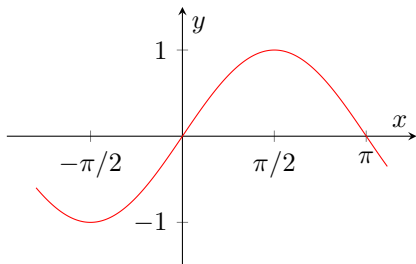
De az

$$f: \left[-\frac{\pi}{2}, \frac{\pi}{2}\right] \rightarrow [-1, 1]$$
$$x \mapsto \sin x$$

függvény már injektív, így vehetjük az inverzét.

Inverze:

$$\arcsin x: [-1, 1] \rightarrow \left[-\frac{\pi}{2}, \frac{\pi}{2}\right]$$

Trigonometrikus függvények inverze

Hasonlóan a $\cos x$ nem injektív, de a $[0, \pi]$ -re megszorítva már igen.

Itt az inverze: $\arccos x: [-1, 1] \rightarrow [0, \pi]$.

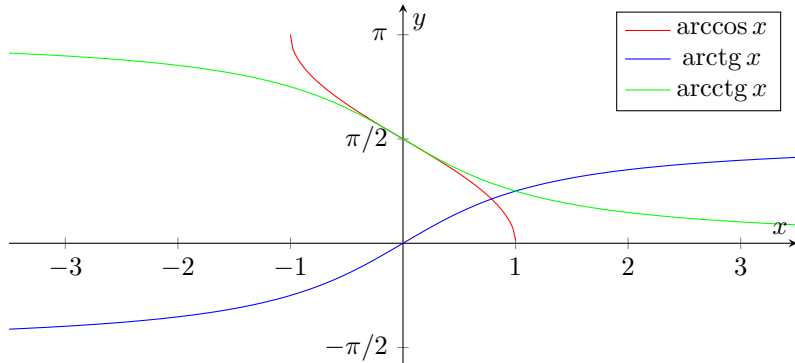
Megjegyzés: $\arccos x = \frac{\pi}{2} - \arcsin x$ (mivel $\cos x = \sin(\frac{\pi}{2} - x)$).

A $\operatorname{tg} x$ függvényt a $(-\frac{\pi}{2}, \frac{\pi}{2})$ -re kell megszorítani, hogy injektív legyen.

Itt az inverze: $\operatorname{arctg} x: \mathbb{R} \rightarrow (-\frac{\pi}{2}, \frac{\pi}{2})$.

A $\operatorname{ctg} x$ függvényt a $(0, \pi)$ -re kell megszorítani, hogy injektív legyen.

Itt az inverze: $\operatorname{arcctg} x: \mathbb{R} \rightarrow (0, \pi)$. Megjegyzés: $\operatorname{arcctg} x = \frac{\pi}{2} - \operatorname{arctg} x$.

Hiperbolikus függvények inverze

A $\operatorname{ch} x$ függvényt a $[0, +\infty)$ -re kell megszorítani, hogy injektív legyen.

Itt az inverze **area koszinusz hiperbolikus**:

$\operatorname{arch} x: [1, +\infty) \rightarrow [0, +\infty)$

$$\operatorname{arch} x = \ln \left(x + \sqrt{x^2 - 1} \right)$$

A $\operatorname{sh} x$ függvény injektív.

Inverze **area szinusz hiperbolikus**:

$\operatorname{arsh} x: \mathbb{R} \rightarrow \mathbb{R}$

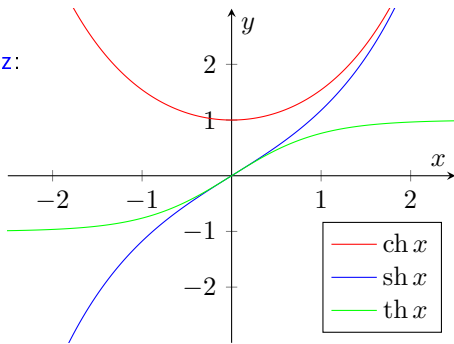
$$\operatorname{arsh} x = \ln \left(x + \sqrt{x^2 + 1} \right)$$

A $\operatorname{th} x$ függvény injektív.

Inverze **area tangens hiperbolikus**:

$\operatorname{arth} x: (-1, 1) \rightarrow \mathbb{R}$

$$\operatorname{arth} x = \frac{1}{2} \ln \left(\frac{1+x}{1-x} \right)$$

Hiperbolikus függvények inverze – bizonyítás

Feladat:

Határozzuk meg a koszinusz hiperbolikus (nemnegatív számokra vett megszorításának) inverzét.

Hiperbolikus függvények inverze – bizonyítás

Feladat:

Határozzuk meg a koszinusz hiperbolikus (nemnegatív számokra vett megszorításának) inverzét.

$$\begin{aligned}\operatorname{ch} x &= y \\ \frac{e^x + e^{-x}}{2} &= y \\ e^x + e^{-x} &= 2y \\ e^{2x} + 1 &= 2ye^x \\ (e^x)^2 + 1 - 2ye^x &= 0 \\ t^2 - 2yt + 1 &= 0,\end{aligned}$$

ahol $t = e^x$. Az utolsó egyenlet t -re egy másodfokú egyenlet, amit a megoldóképlettel megoldhatunk:

$$t = \frac{2y \pm \sqrt{4y^2 - 4}}{2} = y \pm \sqrt{y^2 - 1}.$$

Hiperbolikus függvények inverze – folytatás

$$t = \frac{2y \pm \sqrt{4y^2 - 4}}{2} = y \pm \sqrt{y^2 - 1}.$$

Mivel $t = e^x$ legalább 1 (nemnegatív számokra vett megszorítással dolgozunk), így a $-$ előjel nem jó, mert:

$$y - \sqrt{y^2 - 1} = (y - \sqrt{y^2 - 1}) \frac{y + \sqrt{y^2 - 1}}{y + \sqrt{y^2 - 1}} = \frac{y^2 - (y^2 - 1)}{y + \sqrt{y^2 - 1}} = \frac{1}{y + \sqrt{y^2 - 1}} < 1,$$

ha $y > 1$ (ch $x \geq 1$). Tehát:

$$\begin{aligned}e^x &= y + \sqrt{y^2 - 1} \\x &= \ln(y + \sqrt{y^2 - 1})\end{aligned}$$

Így az inverz:

$$\operatorname{arch}(x) = \ln(x + \sqrt{x^2 - 1}),$$

ahogy szerepelt a korábbi dián.

Házi feladat a másik két hiperbolikus függvény inverzének kiszámolása.

Függvénykompozíció

Ha $f: A \rightarrow B$ és $g: B \rightarrow C$, akkor

$$g \circ f: A \rightarrow C$$
$$(g \circ f)(x) = g(f(x))$$

A g a **külső**, míg f a **belső függvény**.

Ha $f: D_f \rightarrow \mathbb{R}$ és $g: D_g \rightarrow \mathbb{R}$ ($D_f, D_g \subseteq \mathbb{R}$), akkor a $g \circ f$ összetett függvény értelmezési tartománya:

$$\{x \in D_f \mid f(x) \in D_g\} = \{x \in \mathbb{R} \mid x \in D_f \text{ és } f(x) \in D_g\}.$$

Példa:

$$f(x) = \sqrt{x} \quad (D_f = [0, +\infty)) \text{ és } g(x) = 2x + 1$$

$$(g \circ f)(x) = g(f(x)) = g(\sqrt{x}) = 2\sqrt{x} + 1 \quad x \geq 0$$

$$(f \circ g)(x) = f(g(x)) = f(2x + 1) = \sqrt{2x + 1} \quad 2x + 1 \geq 0$$